

СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ У ФОКУСІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

THE ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF THE VOLUNTEER MOVEMENT IN THE FOCUS OF THE WAR IN UKRAINE

Факти безпрецедентної самоорганізації українців від початку Революції гідності та військових дій Росії проти України із 2014 року дотепер – повномасштабної війни, актуалізують потребу дослідження специфічних рис волонтерського руху як агента врегулювання численних соціальних проблем, що галоподібно зростають разом з ескалацією військової агресії країни-терористки щодо українців. Мета статті – окреслити основні характеристики та віхи розвитку волонтерського руху в Україні в умовах російсько-української війни із 2014 року в соціологічній інтерпретації. В обґрунтуванні сутності та рис волонтерського руху було використано методологію нових соціальних рухів.

У статті розглянуто основні етапи кар'єри українського волонтерського руху й особливості волонтерських практик у різні періоди: 1) від 1991 року до Революції гідності та вторгнення Росії в Україну у 2014 році; 2) 2014–2021 роки; 3) від повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року дотепер. Авторками обґрунтовано різницю та взаємозв'язок між поняттями «волонтерство» та «волонтерський рух». Ці поняття не є тотожними, оскільки волонтерство як форму колективної активності/діяльності волонтерів, що має такі характеристики, як високий рівень соціальної свідомості людей, добровільність, соціальне забарвлення, благодійність тощо, можна вважати інструментом реалізації, розвитку, трансформації волонтерського руху. Волонтерський рух, як новий соціальний рух і агент суспільних змін, має свої характеристики: агентність, соціальну спрямованість, деякою мірою організовану мережеву структуру, осередками якої є як індивідуальні, так і колективні соціальні актори, що самоорганізуються «знизу», здійснюють свідомі колективні дії/практики заради досягнення спільної мети, тобто – волонтерську діяльність. **Ключові слова:** соціальний рух, волонтерський рух в Україні, нові соціальні рухи, волонтерство, кар'єра волонтерського руху.

The facts of the unprecedented self-organization of Ukrainians since the beginning of the Revolution of Dignity and Russia's military actions against Ukraine since 2014 until today, – a full-scale war, actualize the need to study the specific features of the volunteer movement as an agent for the solution of numerous social problems that are growing at a gallop along with the escalation of the terrorist country's military aggression against Ukrainians. The purpose of the article is to outline the main characteristics and milestones of the development of the volunteer movement in Ukraine under the conditions of the Russian-Ukrainian war since 2014 in a sociological interpretation. The methodology of new social movements was used to substantiate the essence and features of the volunteer movement.

The article examines the main career stages of the Ukrainian volunteer movement and the peculiarities of volunteer practices in different periods: 1) from 1991 to the Revolution of Dignity and Russia's invasion of Ukraine in 2014; 2) 2014–2021; 3) from a full-scale invasion in February 2022 till today. Authors substantiated the difference and relationship between the concepts of "volunteering" and "volunteer movement". These concepts are not identical, since volunteering as a certain form of collective activity of volunteers, which has such characteristics as a high level of self-identification of people, voluntariness, social orientation, charity, etc., can be considered a tool for implementation, development, transformation volunteer movement. The volunteer movement, as a new social movement and an agent of social change, has its own characteristics: agency, social orientation, to a certain extent organized network structure, the centers of which are both individual and collective social actors who self-organizing "from below", carrying out conscious collective actions/practices to achieve a common goal, that is, volunteer activity.

Key words: social movement, volunteer movement in Ukraine, new social movements, volunteering, volunteer movement career.

УДК 316, 35
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.3>

Штрайхер О.А.

аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи
Національний університет «Львівська політехніка»

Школяр М.В.

к.політ.н.,
доцентка кафедри соціології та соціальної роботи
Національний університет «Львівська політехніка»

Вступ. Волонтерство є поширеною практикою у світі загалом і в Україні зокрема, невід'ємною складовою частиною будь-якого громадянського суспільства та чинником, що сприяє його розвитку. Зростання ролі та значення волонтерських структур у сучасному українському суспільстві активізує інтерес науковців різних галузей до цього феномену. Упродовж останнього десятиліття під впливом специфічних, не властивих сучасному цивілізованому світові умов, а саме – військової агресії РФ проти України із 2014 р., відбулись активні процеси формування та розвитку волонтерського руху, що набув особливих самобутніх рис у контексті вітчизняного соціального простору.

З урахуванням загрози державному суверенітету та територіальній цілісності держави, а також неспроможності державної влади забезпечити цілковиту підтримку для військових і добровольців, громадянське суспільство зайняло позицію захисту основних конституційних принципів, створивши волонтерський рух, який із часом став широкою мережею організацій, що надавали підтримку Збройним силам України (далі – ЗСУ) та цивільному населенню [13]. Базуючись на попередньому досвіді допомоги Збройним силам і цивільному населенню із 2014 р., українці використали всі свої ресурси для мобілізації та консолідації в несподіваних обставинах відкритої агресії Росії з лютого 2022 р.

Феномен поширення волонтерського руху в Україні яскраво простежується в даних щорічного звіту дослідження благодійності у світі від Charities Aid Foundation (CAF) – world Giving Index (WGI). Трьома базовими показниками в розрахунку індексу благодійності є: допомога ближнім (в інших інтерпретаціях – незнайомцям) грошові пожертвування, волонтерство (власне пожертва особистого часу). У рис. 1 подано дані звітів щодо благодійності в Україні за 2015 р. (охоплює дослідження 2014 р.), 2022 р. (охоплює дані дослідження за 2021 р.), 2023 р. (охоплює дані дослідження за 2022 р.) [17; 31; 32].

Порівняльні дані звітів 2022 р. [31] і 2023 р. [32] у розрізі країн за згаданими показниками подано нижче в Таблиці 1.

У звіті 2023 р. зазначено, що у 2022 р. Україна зафіксувала найбільший у світі річний приріст за індексом порівняно з попереднім роком.

За рік повномасштабної війни позиція України в рейтингу благодійності зміцнилася на 8 пунктів. Зокрема, значно зріс загальний показник індексу – із 49% у 2022 р. (дані за 2021 р.) до 62% у 2023 р. (дані за 2022 р.), тобто 62% дорослого населення країни у 2022 р. займалися благодійністю. Загалом зміцнилися й дані за трьома основними показниками. Найактивніший ріст спостерігаємо за показником фінансової допомоги. Справді, традиція донатити на ЗСУ й участь у допомозі цивільному населенню нині для більшості українців стали буденними практиками. Зокрема, за даними дослідження соціологічної групи «Рейтинг», проведеного до Дня Незалежності, «Уявлення про патріотизм та майбутнє України» (16–20 серпня 2023 р.), 46% опитаних вважають ознакою патріотизму «донатити та волонтерити». Це найвищий відсоток порівняно з іншими варіантами відповідей щодо ознак патріотизму в умовах війни

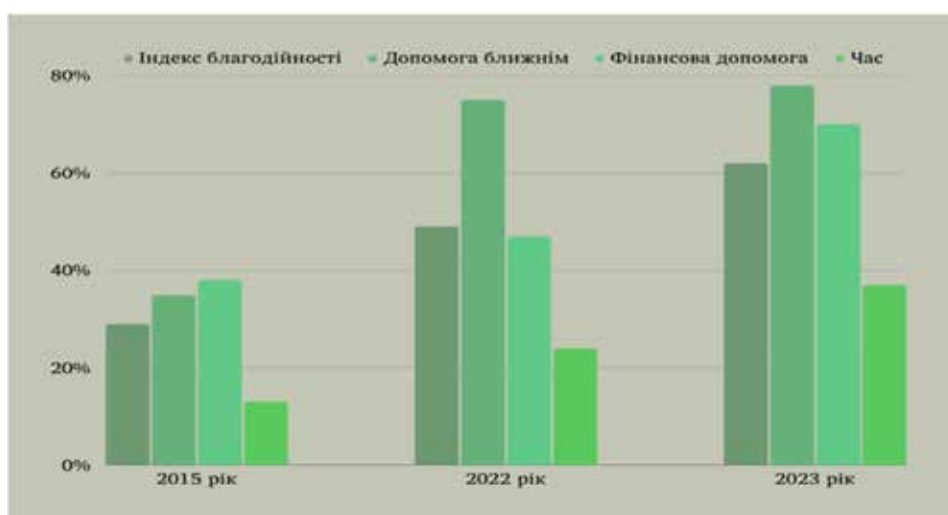

Рис. 1. Благодійність в Україні, за даними звітів World Giving Index 2015, 2022, 2023 рр.

Таблиця 1

Порівняння рівня благодійності у 2022 і 2023 рр. у розрізі країн

Місце у рейтингу	Країна	2022 рік				2023 рік					
		Індекс благодійності (%)	Допомога ближнім (%)	Фінансова допомога (%)	Час (%)	Місце у рейтингу	Країна	Індекс благодійності (%)	Допомога ближнім (%)	Фінансова допомога (%)	Час (%)
1	Індонезія	68%	58%	84%	63%	1	Індонезія	68%	61%	82%	61%
2	Кенія	61%	67%	55%	52%	2	Україна	62%	78%	70%	37%
3	США	59%	80%	61%	37%	3	Кенія	60%	76%	53%	51%
4	Австралія	55%	69%	64%	33%	4	Ліберія	58%	80%	30%	65%
5	Нова Зеландія	54%	66%	61%	34%	5	США	58%	76%	61%	38%
6	М'янма	52%	55%	73%	28%	6	М'янма	57%	54%	83%	34%
7	Сьєрра-Леоне	51%	83%	27%	44%	7	Кувейт	57%	79%	54%	37%
8	Канада	51%	65%	59%	29%	8	Канада	54%	67%	62%	32%
9	Замбія	50%	74%	35%	43%	9	Нігерія	53%	79%	41%	37%
10	Україна	49%	75%	47%	24%	10	Нова Зеландія	53%	65%	58%	35%

[12]. У цьому ж дослідженні чинник допомоги один одному потрапив у трійку чинників, що, на думку українців, об'єднують націю: 40% респондентів визначили його як найголовніший. Іншими чинниками, що об'єднують, були названі такі: перемоги ЗСУ (65%), відбудова (49%), економічний ріст (30%), мова (25%), вступ до ЄС/НАТО (20%), єдність політиків (15%), культура (13%), історія (9%), повернення біженців і релігія (по 4%), спортивні перемоги (1%).

Дослідження процесів самоорганізації українців під час Революції гідності та в умовах наступних викликів, пов'язаних з агресією Росії, виявили специфічні риси волонтерського руху, порівняно з періодом його розвитку до 2014 р. Саме ці риси відкривають простір для майбутніх наукових досліджень волонтерського руху в Україні. *Мета статті* – окреслити основні характеристики та віхи розвитку волонтерського руху в Україні в умовах російсько-української війни із 2014 р. в соціологічній інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. До проблем волонтерства та волонтерського руху в Україні зверталось чимало вітчизняних науковців: К. Беспалова, Н. Заверіко, І. Зверева, С. Савченко, Л. Бевзенко, О. Злобіна, Н. Паніна, Н. Черниш та інші. Після Революції гідності, анексії Кримського півострова й окупації низки східних областей України науковий дискурс тяжів до аналізу особливостей волонтерського руху в Україні в контексті самоорганізації громадянського суспільства та його участі в підсиленні обороноздатності держави. Вагомими працями цього періоду є роботи М. Козачука, О. Ванюшиної, Д. Горелова, О. Корнієвського, О. Панькової, О. Касперовича, О. Іщенко й інших. На думку дослідників, активні процеси самоорганізації, прикладом яких є волонтерський рух, націлені на вирішення гострих проблем сьогодення та є найбільшим із проявів мобілізації внутрішніх ресурсів громадянського суспільства. Окрім цього, у сучасному українському науковому середовищі можна простежити низку підходів до дослідження волонтерства. Одним із підходів є трактування волонтерства як засобу вирішення соціальних проблем. Зокрема, Л. Бевзенко й О. Злобіна розглядають волонтерство як «самодостатню активність із вирішення нагальних завдань, що постають перед суспільством у ситуаціях соціальної нестабільності й інституційної нестійкості» [1]. Зважаючи на велику кількість напрямів і сфер волонтерства, присутнє також його трактування як соціальної діяльності, яка має багато форм прояву. Наприклад, І. Юрченко визначає волонтерство як суспільно корисну безоплатну діяльність, яка є чинником формування духовних, морально-етичних, культурних, суспільно-політичних і економічних цінностей і може набувати будь-яких форм: від

традиційних інститутів обопільної допомоги до мобілізованої суспільно корисної праці під час криз або стихійного лиха, від проявів альтруїзму до структурованої організації волонтерського руху міжнародного масштабу [15]. Н. Паніна досліджує сутність волонтерського руху в Україні, а саме – здатність до консолідації суспільства за допомогою посилення ролі ціннісно-нормативної системи регуляції. Так, на її думку, сукупність норм поведінки та цінностей у суспільстві є основною базою його консолідації [3]. Н. Черниш виокремлює роль довіри у процесі становлення новітнього, зі слів авторки, інституту волонтерства в Україні, який від 2014 р. формується «знизу» [14]. В українському науковому дискурсі є тенденція ототожнювати поняття «волонтерство» та «волонтерський рух». На нашу думку, згадані поняття не є тотожними, оскільки волонтерство як форму колективної активності / діяльності вважаємо інструментом реалізації, розвитку, трансформації волонтерського руху, який, як агент суспільних змін, має свої характеристики.

Варто зауважити, що в соціології добре розроблена сукупність теорій, кожна з яких досліджує виникнення та розвиток соціальних рухів і має перелік особливих аналітичних інструментів дослідження. Аналізу підлягали різні варіанти проявів соціального руху, як-от причини виникнення, соціальний склад, форми організації та мобілізації учасників, методи залучення ресурсів, досягнення тощо. Загалом можна виділити декілька методологічних підходів до аналізу соціальних рухів, як-от: теорія колективної поведінки (Дж. Кілліан, В. Корнгаузер, Н. Смелзер, Г. Тард, Е. Фромм) [28], теорія колективної дії (Ч. Тіллі) [26], теорія мобілізації ресурсів (Дж. Мак-Карті, М. Залд, У. Гемсон, А. Обершалл) [20], теорія нових соціальних рухів (П. Штомпка, Е. Гідденс, Н. Смелзер, А. Турен тощо [21; 27]). В обґрунтуванні характеристик волонтерського руху ми вдалися насамперед до методології нових соціальних рухів, про що йтиметься нижче.

Щоби звернутись до визначення специфічних характеристик волонтерського руху в Україні крізь призму теорії нових соціальних рухів, варто спочатку окреслити основні віхи його розвитку.

Після здобуття незалежності в 1991 р. до 2013 р. український волонтерський рух почав з'являтися як невід'ємний атрибут громадянського суспільства, відбувались запозичення й імплементація світових традицій волонтерства відповідно до українських реалій. Серед основних аспектів тогочасного волонтерського руху в Україні можна виділити такі: підтримку осіб з інвалідністю, малозабезпечених, літніх осіб, волонтерство в рамках релігійних громад, екологічні акції, імплементацію між-

народних волонтерських програм. Значне піднесення волонтерства в Україні також можна простежити в підготовці до проведення чемпіонату Європи з футболу в Україні (Євро – 2012), який став першою організованою операцією відповідно до світових традицій ретельної підготовки волонтерів [2].

Після Революції гідності багато новоутворених волонтерських структур взяли на себе комплексне і масштабне завдання – підтримку Збройних сил України, що боролася із загарбниками на сході України. Від 2014 р. волонтерський рух в Україні сформував схему дій, спровоковану актуальністю вимушених обставин: населення (або ж територіальні громади) передавали продукти, речі першої необхідності, теплі речі для протестувальників, згодом і добровольчим батальйонам, які формувалися під впливом протестних процесів і спроб анексії областей України північним сусідом [8].

Упродовж 2017–2021 рр., зважаючи на деяку стабілізацію внутрішньої та зовнішньої ситуації у країні, спостерігається закономірне зниження інтересу громадян до волонтерства, проте зберігається реалізація соціальних, культурних і освітніх проєктів.

Серед найпопулярніших напрямів діяльності волонтерських рухів 2014–2021 рр., націлених на протидію зовнішній агресії та подолання її наслідків, українські вчені виділяють чотири основні, як-от: збір і доставка необхідних ресурсів у зону АТО/ООС; надання медичної допомоги постраждалим під час бойових дій; допомога переміщеним особам; пошук зниклих безвісти та звільнення військовополонених [6]. Після Революції гідності спостерігається перехід українського волонтерського руху на якісно новий рівень, зважаючи на стрімкий розвиток форм і напрямів волонтерської діяльності. Волонтерство стає новою формою громадянської активності, відбувається інституалізація волонтерського руху, удосконалюється законодавча база, діяльність волонтерських організацій стає більш регламентованою нормами права.

Повномасштабне вторгнення з лютого 2022 р. спричинило нову хвилю активізації та розвитку волонтерських практик в Україні. Досвід волонтерства у 2014–2016 рр., наявність законодавчої бази, ефективних механізмів співпраці між волонтерами, ЗСУ та державними інститутами привели до безпрецедентного рівня самоорганізації громадян України. За даними дослідження «Мріємо та діємо. Молодіжне волонтерство в Україні», яке було реалізовано в липні 2022 р., найпопулярнішими напрямками допомоги того часу були: допомога ЗСУ, допомога внутрішньо переміщеним, допомога місцевому населенню, що постраждало від війни, а також зооволонтерство [7]. Українські науковці О. Панькова

й О. Касперович розробили концептуальну схему волонтерських практик під час повномасштабної війни [8]. Вони поділяють напрями волонтерської діяльності на дві групи: «волонтерська діяльність щодо зміцнення обороноздатності країни, надання допомоги Збройним силам України» та «діяльність щодо надання волонтерської допомоги громадянам та населенню України, які постраждали внаслідок збройної агресії». До першої групи волонтерських практик належать: допомога ЗСУ в зоні активних бойових дій (гуманітарна допомога, допомога з технікою та підтримка її життєздатності, порятунок життя поранених на лінії зіткнення, пошук безвісти зниклих тощо) та допомога військовослужбовцям у тилу (гуманітарна / матеріальна допомога членам родин військовослужбовців, допомога з перевезенням за кордон з метою лікування / протезування, допомога із забезпеченням військових лікарень / шпиталів ліками, технічним обладнанням тощо, допомога з вирішенням питань щодо обміну військовополонених, допомога родинам постраждалих / загиблих Героїв України). До другої групи напрямів діяльності віднесено допомогу вимушеним переселенцям, громадянам України, що залишилися проживати в зоні активних бойових дій чи на територіях тимчасової окупації (порятунок життя, евакуація, гуманітарна / фінансова допомога, нематеріальна допомога тощо), допомога населенню деокупованих територій (відновлення житла, гуманітарна / фінансова / нематеріальна допомога) [8].

Як і в ситуації агресії Росії проти України у 2014 р., волонтерський рух на підтримку української армії в умовах повномасштабного вторгнення поширився стихійно. Згодом волонтери, що діяли самостійно, починали об'єднуватися у групи, обираючи лідера, рухалися траєкторією до більш централізованого стилю керівництва, об'єднувались в організації. Натепер простежується активний перехід волонтерських структур (формувань) у русло організацій із чіткою структурою, розподілом ролей і функцій, прозорою діяльністю та звітністю. Тобто йдеться про інституціоналізацію волонтерського руху.

За даними, оприлюдненими Центром демократії та верховенства права спільно з Міністерством Юстиції України, за 4 місяці повномасштабного вторгнення РФ на територію України (лютий – червень 2022 р.) в Україні було створено та зареєстровано приблизно чотири тисячі організацій громадянського суспільства, що в разі перебільшує показники за 2021 р. Серед них – 3 364 благодійні й 1 001 громадська організація. Частина з них є новоствореними, частина ж працювали неформально та перейшли в офіційний статус [4]. Такі об'єднання громадянського суспіль-

ства навколо волонтерських ініціатив сприяли ефективному впливу на центральну владу, посилюючи свою агентність, про яку, як одну з характеристик волонтерського руху в Україні, будемо вести мову нижче.

Для заглиблення в розуміння сутності й актуальних рис українського волонтерського руху, варто зупинитись на визначенні понять «рух», «соціальний рух», «волонтерський рух», «волонтерство», а також на обґрунтуванні співвідношення двох останніх, оскільки, як зазначалось вище, вони не є тотожними, хоч часто взаємозамінюються вітчизняними авторами в наукових працях.

Уперше слово «рух» для позначення суспільно-політичних явищ з'явилося в англійській мові на початку XIX ст. Масштабні соціальні зміни та нові форми людських страждань, що прийшли з раннім індустріалізмом, супроводжувалися семантичною переоцінкою таких термінів, як «капіталізм», «ідеологія», «маси», «культура», «революція» та багато інших (Williams) [30]. Термін «рух» почали використовувати для опису групових відповідей на соціальні та культурні кризи, спричинені визначеними соціальними умовами.

Термін «соціальний рух» часто вживається для опису різноманітних соціальних трансформацій і має широкий діапазон визначень і описів. Соціальний рух можна описати як групу людей чи організацій, які прагнуть до досягнення спільної мети, яка є важливою для суспільства або може спровокувати соціальні зміни (Nicholas) [22]. Зазвичай у науковій літературі він характеризується неінституціональним характером і малою організованою природою колективних дій, більшість із яких формуються навколо конкретних скарг або невдоволення групи для ініціювання соціальних змін, або ж навпаки – опору соціальним змінам [18; 25; 29].

Водночас українська соціологиня Н. Черниш трактує волонтерський рух в Україні як прояв побудови нового суспільного інституту, що утворився відповідно до нових соціальних умов і володіє високою довірою (відповідно й легітимністю) у суспільстві. Волонтерський рух в Україні, на її думку, є проявом формування нових соціальних інститутів «знизу», формою самоорганізації суб'єктів суспільного життя з економічно та політично вільних громадян із високим рівнем соціальної самоідентифікації й адекватного усвідомлення своїх інтересів [14].

Критичне визначення соціального руху було запропоновано П. Вілкінсоном [29]. Його критерії ґрунтуються на врахуванні досить широкого переліку можливих проявів соціальних рухів, тому, власне воно стало універсальним для соціально-гуманітарної думки кінця XX ст. За П. Вілкінсоном, соціальний рух наділений

трьома винятковими ознаками: по-перше, це *цілеспрямовані колективні зусилля*, спрямовані на впровадження змін у будь-якому напрямі та будь-якими засобами, не виключаючи насильство, нелегальність, революцію або відхід в «утопічну» спільноту; по-друге, соціальний рух повинен демонструвати хоча б мінімальний *рівень організованості* (діапазон варіації організованості руху є досить широким: від вільного, неформального або часткового рівня організації до високоінституціоналізованого та бюрократизованого руху, або набувати форми корпоративної групи); по-третє, уся діяльність соціального руху (прагнення до змін – сенс його існування тощо) ґрунтується на *свідомому волевиявленні й активній участі* з боку послідовників або членів руху, що поділяють нормативні цілі руху.

У контексті нашого дослідження найбільш влучним ми вважаємо визначення волонтерського руху в Україні як соціального руху, який є агентом змін, що становить деякою мірою організовану мережеву структуру, осередками якої є як індивідуальні, так і колективні соціальні актори (волонтери та волонтерські структури), що здійснюють свідомі колективні дії/практики заради досягнення спільної мети (на конкретний момент часу – це допомога в урегулюванні соціальних проблем в умовах сучасних викликів у державі, пов'язаних із війною). Спробуємо уточнити запропоноване визначення волонтерського руху, зосереджуючись на основних його характеристиках, які дозволяють у комплексі збагнути його сутність.

Українські експерти центру внутрішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень В. Потапенко, А. Двігун волонтерський рух в Україні окреслюють як прояв нових соціальних рухів постіндустріальних суспільств [9]. Також у низці своїх робіт Т. Савельєва аналізує методологію нових суспільних рухів і їхні особливості в контексті мережевого суспільства [11]. Ґрунтуючись на методології нових соціальних рухів, В. Потапенко, А. Двігун формулюють гіпотезу, що на початок 2010-х рр. в Україні були передумови для нових соціальних рухів і протестів, а саме – постіндустріальна економіка та новий середній клас. Серед громадськості зростало розчарування актуальним станом функціонування різних сфер у суспільстві, що вилилось у гостру протестну емоційну реакцію, як-от Мовний майдан 2012 р., Податковий майдан 2013 р. Майдан 2013–2014 рр. (Революція гідності) став кристалізацією нових соціальних рухів і протестів в Україні як масового явища, з-поміж яких автори виокремлюють волонтерський рух [9].

Варто зупинитись на характеристиках нових соціальних рухів у порівнянні з так званими «старими рухами». Часто нові соціальні

рухи є емоційною реакцією на стан справ, а не раціональною спробою поліпшити становище окремих соціальних груп, що було метою старих соціальних рухів, які характерні здебільшого для раннього періоду сучасної епохи й орієнтовані на економічні інтереси. Причому члени старих соціальних рухів рекрутувалися з окремих соціальних класів централізованим чином (приклади – тред-юніони, робочі та фермерські рухи). Дня нових соціальних рухів соціальний аспект є важливішим за економічний чи політичний. Такі рухи є мережевими і складаються з неформальної, вільно організованої соціальної мережі прихильників, які не є представниками якогось одного визначеного класу. Можна говорити лише про перевагу людей небайдужих, проактивних, також тих, хто належить до середнього класу, що передбачає, імовірно, більш високий рівень свідомості представників цих верств і те, що в них більше вільного часу, грошей і енергії. Нові рухи зосереджуються на нових темах, нових інтересах, нових ділянках соціальних конфліктів. Свою реакцію на актуальні соціальні проблеми вони виражають у стурбованості щодо якості життя, розширення життєвого простору, перемоги «громадянського суспільства» тощо. Нові соціальні рухи зазвичай децентралізовані та не набувають форми жорсткої, ієрархічної організації. Вони мало зацікавлені в тому, щоб кинути безпосередній виклик державі, і мають ознаки антиавторитарних [9; 24].

На нашу думку, волонтерський рух в Україні відтворює вищеперелічені ознаки нових соціальних рухів. Зокрема, чітко виражене *соціальне спрямування*: охоплює не тільки різносторонню допомогу ЗСУ, а й інші напрями діяльності – допомогу соціально вразливим верствам населення, переселенцям, порятунок покинутих тварин; залишаються актуальними екологічні волонтерські практики, ініціативи, спрямовані на підтримку гендерної рівності, права меншин, соціальну відповідальність бізнесу, боротьбу з корупцією тощо. Тобто йдеться не про раціонально сплановану діяльність із метою задоволення економічних чи політичних інтересів окремих груп, а про волонтерський рух як емоційну реакцію на актуальні соціальні виклики.

Ціллю волонтерського руху, як нового соціального руху, є розв'язання соціальних завдань в умовах актуальних соціальних викликів, якими для України нині, окрім екологічних, технологічних проблем, соціальної нерівності, гендерних питань, корупції тощо, стала війна Росії проти України та її численні негативні ефекти для благополуччя українців і країни загалом.

Мережева структура волонтерського руху, основою якого є співпраця різних суб'єктів різної міри формалізації: від неформальних

добровільних груп громадян, громад – до благодійних фондів і спілок волонтерських організацій. Причому мережа як тип структури передбачає гнучкість, дифузність утворення, відсутність жорсткої ієрархії.

Волонтерський рух не протиставляє себе державі, а навпаки, перебирає на себе частину функцій державних інституцій за умови неспроможності останніх здійснювати ефективно регулювання соціальних проблем в умовах воєнного стану. Важливою ознакою волонтерського руху в Україні є сама природа його виникнення внаслідок обмеженості ресурсів держави в боротьбі із зовнішнім ворогом. Опинившись у раптовій кризовій ситуації, українське суспільство мало два шляхи реагування: домогтися від держави кращого виконання її функцій (що було неможливим, зважаючи на раптовість і силу агресора) або ж акумулювати внутрішні ресурси для підсилення обороноздатності держави.

Як зазначають експерти Національного інституту стратегічних досліджень, волонтери в Україні є одним із небагатьох проявів реальних демократичних рухів, які мають мозаїчне фінансування «знизу» і спрямовані на виконання соціальних функцій громадянського суспільства. Окрім того, волонтерський рух ґрунтується на добровільних внесках громадян із долученням допомоги міжнародних організацій, що відрізняє його від політичних партій і громадських організацій [9].

Головним інструментом реалізації цілей волонтерського руху є волонтерство як форма діяльності громадян, що має свої характеристики. У найширшому контексті волонтерство – це вияв громадянської активності та соціальної свідомості, що в умовах сьогодення постає в Україні як нова громадянська практика із залученням великих мас населення держави. На нашу думку, поняття «волонтерство» тотожне до понять «волонтерські практики», «волонтерська діяльність». Останнє відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність» визначається як добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги – роботи та послуги, що безоплатно виконуються та надаються волонтерами. Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності [10]. Отже, основними характеристиками волонтерської діяльності/волонтерства є добровільність, проактивність, масовість (в актуальних для України умовах), соціальна спрямованість, благодійність тощо. Нині Закон України «Про волонтерську діяльність» активно доповнюється та трансформується.

Відповідно до вищезазначеного, вважаємо також доцільним наголосити на ще одній вагомій характеристиці українського волон-

терського руху – агентності як здатності перетворювати, змінювати, активно впливати на трансформацію суспільства у процесі реалізації своєї цілі. Першочергово звернемося до визначення цього поняття. У широкому сенсі агентами соціальних змін є індивідуальні та колективні діячі різного роду. П. Штомпка відносить до них соціальні рухи, які є чинниками, агентами (суб'єктами) соціальних змін, а не просто ефектами самостійних історичних процесів. Вони є авторами і творцями революцій, а не виконавцями запропонованих суспільством ролей. Отже, як зазначає О. Злобіна, вони не з'являються автоматично в потрібний момент, а активно рекрутують і мобілізують своїх прихильників, борються не за встановлений «фінал історії», а за особливі цілі, які обирають свідомо. На думку української соціологині, П. Штомпка вживає поняття агентів і суб'єктів як синоніми, проте за змістом його розуміння наближене до думки П. Бурдьє, який розрізняв суб'єктів і агентів, щоб відокремити дії, породжені структурою, системою, від дій, що породжені агентами та спрямовані на її (структури) перетворення. За П. Бурдьє, історія стає історією лише тоді, коли до її здійснення беруться агенти, яких до цього схиляє їхня власна історія [5; 16; 24].

Отже, волонтерський рух в Україні не можемо трактувати як феномен, що функціонує за алгоритмом, нав'язаним структурою, системою, параметрами соціального простору в актуальних обставинах (хоч ці обставини безпосередньо впливають на траєкторію розвитку руху, адже саме події, пов'язані із загрозою існуванню української нації й України як незалежної держави внаслідок агресії Росії, вплинули на формування специфічних рис українського волонтерського руху), а є повноцінним агентом соціальних змін, що має власну ціль та інструменти реалізації.

Висновки. Визначальними характеристиками сучасного вітчизняного волонтерського руху в умовах війни в Україні є те, що ми можемо окреслити його як новий соціальний рух, який є агентом суспільних трансформацій, формується «знизу», має масовий характер, соціальне спрямування, мережеву структуру, яка включає соціальних агентів з різним рівнем формалізації та різними завданнями (від порятунку покинутих тварин у зоні активних бойових дій, різнопланової допомоги вразливим групам населення, переселенцям до підсилення боєздатності ЗСУ), реалізація яких слугує спільній цілі – розв'язанню нагальних соціальних проблем в умовах численних викликів, спровокованих війною Росії проти України. Інструментом реалізації та трансформації волонтерського руху як агента змін

є волонтерство як особливий вид усвідомленої діяльності волонтерів, що характеризується високим рівнем соціальної самоідентифікації людей, добровільністю, проактивністю, масовістю, соціальним забарвленням, благодійністю тощо.

Кар'єра волонтерського руху в зазначеному форматі бере початок у 2014 р. Мобілізація суспільства «знизу» заради збереження нації та країни, волонтерська допомога Збройним силам України та різним категоріям громадян, зокрема й тим, що в різний спосіб постраждали від війни, – виявилась швидким і мобільним шляхом вирішення нагальних потреб, не обтяженим державним бюрократичним механізмом надання тієї чи іншої допомоги в умовах війни, що триває. Щодо динаміки волонтерського руху, то спостерігались хвилі спонтанної самоорганізації у 2014 та 2022 рр., з подальшим унормуванням, упорядкуванням діяльності, інституціоналізацією.

Дослідження українського волонтерського руху в контексті трансформації часопростору в умовах війни породжують нові вектори подальшого вивчення щоденних практик волонтерів, проявів і функцій волонтерського руху, перспектив його розвитку, а також впливу на соціальні трансформації всередині держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевзенко Л., Злобіна О. Волонтерство в умовах інституційних та структурних змін: генеза й агентні впливи. *Український соціологічний журнал*. 2021. № 26. С. 27–38.
2. Волонтери УЄФА на Євро – 2012: хто вони і що саме роблять? *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24621868.html> (дата звернення: 03.01.2024).
3. Головаха Є., Паніна Н. Готовність до соціального протесту: динаміка, регіональні особливості і чинники формування. *Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців)* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2001. С. 188–200.
4. За час повномасштабної війни в Україні з'явилося 4 365 громадських та благодійних організацій. *Центр демократії та верховенства права*. URL: <https://cedem.org.ua/news/4365-gromadskyh-tablagodijnyh/> (дата звернення: 09.01.2024).
5. Злобіна О. Суб'єктність та агентність у соціальних змінах. Круглий стіл «Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституціональності». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2020. № 2. С. 133–135.
6. Корнієвський О., Горелов Д. Український волонтерський рух у контексті світового досвіду. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 1. С. 95–100.
7. Мріємо та діємо. Молодіжне волонтерство в Україні (липень 2022). URL: <https://mriemotadiemorazom.org/research>.

8. Панькова О., Касперович О. Українське волонтерство в умовах збройної російської агресії: зміцнення потужностей через залучення ресурсів цифровізації, платформізації ІКТ та мережових технологій. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. Т. 2. № 68. С. 113–123.
9. Потапенко В., Двігун А. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-11/volonterstvo_01112022.pdf.
10. Про благодійну діяльність : Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236–VI, станом на 13 грудня 2022 р.
11. Савельєва Т. Суспільні рухи в контексті мережевого суспільства. *Сучасне суспільство*. 2018. № 2 (15). С. 167–176.
12. Соціологічне дослідження до Дня Незалежності: «Уявлення про патріотизм та майбутнє України» (16–20.08.2023 р.). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_do_dnya_nezalezhno_ujavlennya_pro_patr_otizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html.
13. Трансформаційні процеси в пострадянських країнах: 30 років поступу до демократії : монографія. Переяслав : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди», 2021. 228 с.
14. Черниш Н. Вплив довіри та довірчих відносин на становлення новітнього соціального інституту волонтерства у сучасній Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 2. С. 26–38.
15. Юрченко І. Інституціоналізація волонтерського руху в Україні : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.03. Київ, 2009. 16 с.
16. Bourdieu P. *Choses dites*. Collection Le sens commun, 1987. 228 p.
17. CAF World Giving Index 2015. A global view of giving trends. November 2015. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_worldgivingindex2015_report.pdf.
18. Jenkins J. Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements. *Annual Review of Sociology*. 1983. Vol. 9. P. 527–553.
19. Klandermans B., Tarrow S. Mobilization into social movements: Synthesizing European and American approaches. Klandermans et al., 1988.
20. McCarthy J.D., Zald M.N. Resource mobilization and social movements: A partial theory, *American Journal of Sociology*. 1977. Vo1. 82. P. 1212–41.
21. Melucci A. *Nomads of the Present*. London : Hutchinson Radius, 1989.
22. Nicholas R. Social and political movements. *Annu Rev Anthropol*. 1973. Vol. 2. P. 63–84.
23. Smelser N. *Theory of Collective Behavior*. New York : Free Press, 1962. 681 p.
24. Szotompa P. *The sociology of social change*. San Francisco, CA : Wiley-Blackwell, 1994. 368 p.
25. Tilly C. *Studying social movements/studying collective action*. Ann Arbor, MI : Centre for Research and Social Organization, 1978. 34 p.
26. Tilly C. *Social movements and national politics. State-Making and Social Movements: Essays in History and Theory* / C. Bright, S. Harding (eds.). Ann Arbor, University of Michigan Press, 1984.
27. Touraine A. *The Voice and the Eye. An Analysis of Social Movements*, Cambridge : Cambridge University Press, 1981.
28. Turner R., Killian L. *Collective Behaviour*, Englewood Cliffs. NJ. Prentice Hall, 1987.
29. Wilkinson P. *Social movement*. MacMillan International Higher Education, 1971.
30. Williams R. *Culture and Society*. Harmondsworth : Penguin, 1961. 412 p.
31. World Giving Index 2022. A global view of giving trends. March 2022. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-usresearch/caf_world_giving_index_2022_210922-final.pdf.
32. World Giving Index 2023. A global trends in generosity. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/wgi_report_2023_final.pdf?sfvrsn=402a5447_2.